

Publicatie van het CSLK en bisdom Breda, met toestemming van de auteur.

www.cslk.nl

Inleiding op de sociale leer van de Katholieke Kerk

Bijeenkomst Ridderorde van het heilig Graf van Jeruzalem

1. Inleiding en aanleiding

Vanavond ben ik uitgenodigd in uw midden om een inleiding te houden over de sociale leer van de Katholieke Kerk, naar aanleiding van de encycliek *Caritas in Veritate* van paus Benedictus XVI.

De Katholieke sociale leer. Wat wordt verstaan onder de sociale leer van de Kerk? In brede zin is de Katholieke sociale leer het geheel van ideeën en theorieën die in de loop van de geschiedenis van de Kerk ontwikkeld zijn met betrekking tot het sociale leven. In meer bepaalde zin duidt de Katholieke sociale leer op de geschriften van pausen en bisschoppen vanaf de 19^e eeuw. Dat zijn de documenten van het kerkelijk leergezag naar aanleiding van politieke, economische en sociale issues van onze tijd¹.

Wanneer het gaat om de Katholieke sociale leer -in de zin van de documenten van het kerkelijk leergezag- dan wordt meestal het eerst gewezen op de encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII. Paus Leo XIII schreef in 1891 de encycliek *Rerum Novarum* naar aanleiding van de grote problemen en uitdagingen in het sociale leven van de negentiende eeuw die het gevolg waren van de industriële revolutie. In de groter wordende steden van de negentiende eeuw was er zowel grote rijkdom als grote armoede. Fabrieksarbeiders en hun gezinnen vormden meer en meer een zogeheten industrieproletariaat. De vanouds door de Katholieke Kerk georganiseerde caritas en liefdadigheid voldeden in deze omstandigheden niet in voldoende mate.

Als reactie op de industriële revolutie en de opkomst van het Marxisme analyseerde de Katholieke Kerk de maatschappelijke ontwikkelingen in de licht van het Evangelie. Paus Leo XIII vroeg in zijn encycliek ondermeer aandacht voor de waardigheid van de arbeiders en voor hun rechten op een menswaardig bestaan. Paus Leo: 'De waardigheid van de mens, die door God zelf met grote eerbied bejegend wordt, mag door niemand ongestraft worden geschonden'².

Uit de waardigheid van de mens vloeien aldus *Rerum Novarum* de natuurlijke rechten van de mens en de primaire gemeenschappen voort: recht op eigendom, recht op het leven, de meerwaarde van arbeid, het recht om te trouwen, het recht op levensonderhoud door een recht op een rechtvaardig loon en het recht op vereniging, etc. Zo ontstond feitelijk de Katholieke sociale leer uit de situatie van het industrieproletariaat in de negentiende eeuw, vanwege de

¹ K. Himes ofm, *Responses to 101 Questions on Catholic Social Teaching* (2001) 5

² Leo XIII, encycliek *Rerum Novarum* (1891) n. 32

nood van de arbeiders³. In deze situatie ligt de kiem van de sociale leer van de Katholieke Kerk en deze sociale leer werd in de loop van de tijd steeds meer ontwikkeld en verfijnd.

2. Ontwikkeling van de Katholieke sociale leer

Terzake de Katholieke sociale leer bleef het niet bij die ene encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII. Ik noem hier kort een aantal andere geschriften van het kerkelijk leergezag die nadien zijn verschenen in het kader van de Katholieke sociale leer.

Veertig jaar na *Rerum Novarum*, schreef paus Pius XI in 1931 de encycliek *Quadragesimo Anno*. In 1961 verscheen van paus Johannes XXIII de encycliek *Mater et Magistra*. En in 1963 *Pacem in terris*. Tijdens het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) kwam in 1965 het document *Gaudium et Spes* tot stand over de Kerk in de moderne wereld. In 1967 volgde Paus Paulus VI met de encycliek *Populorum Progressio*. Paus Johannes Paulus II schreef *Laborem excercens* (1981), *Sollicitudo rei socialis* (1987 bij gelegenheid van twintig jaar *Populorum Progressio*) en *Centesimus annus* (1991)⁴. Deze laatstgenoemde encycliek verscheen -zoals de naam al zegt- bij gelegenheid van honderd jaar *Rerum Novarum*. In de loop van die honderd jaar (tussen 1891 en 1991) zijn er in het kader van de sociale leer van de Kerk in de verschillende documenten van het leergezag talrijke sociale vraagstukken en maatschappelijke onderwerpen aan de orde gekomen.

3. Oogmerk van de Sociale leer van de Kerk

Paus Johannes Paulus II schreef in 1991 in de encycliek *Centesimus Annus*: 'De sociale leer van de Kerk is in de 19e eeuw tot ontwikkeling gekomen, toen het evangelie in aanraking kwam met de moderne industriële samenleving en in verband daarmee ook met de nieuwe structuren voor de productie van verbruiksgoederen, met de nieuwe opvattingen over de maatschappij, de staat en het gezag, en met de nieuwe vormen van arbeid en eigendom. De ontwikkeling van de kerkelijke leer op economisch en sociaal vlak, bewijst de blijvende waarde van het kerkelijk onderricht en eveneens de ware betekenis van haar steeds levende en actieve Overlevering'⁵.

De Katholieke sociale leer heeft dus haar plaats daar waar het christelijke leven en het christelijke geweten in aanraking komen met de situaties van de wereld⁶. Dit stelt de Pauselijke Raad van rechtvaardigheid en vrede in het *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, uitgegeven in 2004. In 2008 verscheen de Nederlandse vertaling van het *Compendium van de sociale leer van de Kerk*. Het is een complete verzameling van alle geschriften die samen de sociale leer van de Katholieke Kerk vormen. Inmiddels moet hieraan zeker worden toegevoegd de encycliek *Caritas in Veritate* van paus Benedictus XVI, uitgekomen in 2009⁷.

³ J. Schasching s.j., *De Katholieke sociale leer en de arbeid*, in *Communio* (1998) 188-196

⁴ Zie voor overzicht van de encyclieken: J. Verstraeten, *De sociale ethiek van de Katholieke Kerk in de encyclieken van Leo XIII tot en met Johannes Paulus II*, Brussel (2000); B.Honings o.c.d., *De sociale leer van de Kerk, een diachronisch overzicht van het christelijk sociale ethos*, in: *Communio* (2005) 354-366.

Samenvattingen van de encyclieken in: B. Brady, *Essential Catholic Social Thought* (2008)

⁵ Johannes Paulus II, *Centesimus Annus* (1991) nr. 3, geciteerd in: *Catechismus van de Katholieke Kerk* (herziene Nederlandse uitgave 2008) nr. 2420

⁶ Cfr. Pauselijke Raad voor rechtvaardigheid en vrede, *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, Libreria Editrice Vaticana, Vaticaanstad (2004); Nederlandse vertaling 2008, nr. 73

⁷ Benedictus XVI, *Caritas in Veritate*, Nederlandse vertaling in: *kerkelijke documentatie*, Utrecht SRKK (2009) 134-191

De sociale leer van de Kerk heeft sinds de negentiende eeuw een hoge vlucht genomen maar dat betekent niet dat de Kerk louter in de recente geschiedenis zich is gaan bezighouden met sociale vraagstukken zoals armoede en onrecht. Het is belangrijk om dat te benadrukken. Wel is duidelijk dat de sociale leer van de Kerk aanvankelijk niet werd opgevat als een organisch geheel, maar het is door de tijd heen geleidelijk gevormd⁸.

De eeuwen door heeft de Kerk zich daadwerkelijk voor de samenleving ingezet en zich sterk gemaakt waar het gaat om de zogeheten werken van barmhartigheid, om naastenliefde en gerechtigheid. De bron en basis waren steeds de Bijbel en de geloofstraditie van de Kerk.

4. De Bijbel als bron en basis van de sociale leer

In het kader van de sociale leer van de Kerk wil ik kort een aantal fundamentele bijbelpassages de revue laten passeren.

a. In de Bijbel wordt in beeldende taal gesproken over de schepping. In het boek Genesis ('wording' betekent dat) staat geschreven dat God er voor gekozen heeft om de mens te maken naar zijn beeld: "als beeld van God schiep Hij hem, man en vrouw schiep Hij hen" (Gen. 1, 27). De mens als beeld van God⁹.

Dat de mens beeld is van God behoort tot het wezen van de mens. Dat beeld van God wordt echter vertroebeld en komt niet tot zijn recht wanneer er sprake is van zonde in het leven van de mens. Gelukkig voor de mens is er in Christus vernieuwing en groei mogelijk. De apostel Paulus zegt in de Kolossenzenbrief: 'legt de oude mens met zijn gedragingen af, bekleedt u met de nieuwe mens, die op weg is naar het ware inzicht, zich vernieuwend naar het beeld van zijn Schepper' (Kol. 3, 10).

b. Centraal in het Oude Testament, in het verbond van God met de mens, staan de voorschriften die we de tien geboden noemen¹⁰. Het zijn woorden door God aan de mens gegeven om er naar te leven, om het leven met God en de medemens richting te geven. Van de tien geboden gaan de eerste drie over de betrekkingen van de mens met God: (1) God de enige Heer belijden en liefhebben, (2) de Naam van God niet misbruiken, (3) de dag van de Heer in ere houden. De andere zeven geboden gaan over de omgang van de mensen met elkaar: niet doden, geen echtbreuk, niet stelen, niet liegen, etc.

De tien geboden hebben tot op de dag van vandaag hun geldingskracht. Jezus zegt immers in het evangelie van Matteus: 'Denkt niet dat ik gekomen ben om Wet en Profeten op te heffen, maar om de vervulling te brengen' (Mt. 5, 17). De Catechismus van de katholieke Kerk leert ons dat: 'de tien geboden deel uit maken van de goddelijke openbaring. Maar ze laten ons ook inzien waarin de ware 'humaniteit' van de mens bestaat. Zij stellen de essentiële plichten in het licht en indirect ook de fundamentele rechten die onlosmakelijk met de natuur van de menselijke persoon verbonden zijn'¹¹.

In het licht van de geboden, spreekt een aanklacht van de profeet Amos (760 v Chr.) boekdelen. Amos zei: 'Hoort dit, gij die strikken spant voor de armen om de misdeelden in het land te verdelgen, gij die redeneert: wanneer is de nieuwe maan voorbij? Dan kunnen wij

⁸ *Compendium* nr. 72

⁹ In de Septuagint staat er in het Grieks: κατ' εικόνα θεου

¹⁰ Exodus 20, 2-17; Deuteronomium 5, 6-21

¹¹ *Catechismus*, nr. 2070

ons koren verkopen! En wanneer de sabbat? Dan kunnen wij ons graan uitstallen. Dan verkleinen wij de maat, dan verhogen wij de prijs en bedriegen wij met een vervalste weegschaal. Dan kopen wij de kleine man voor geld, de armen voor een paar schoenen, en verhandelen wij zelfs het uitschot van ons koren. De Heer heeft gezworen [...] Geen van hun daden zal Ik ooit vergeten!’ (8, 4-7).

c. Ik wil ook een tekst aan u voorlezen uit het bijbelboek Ecclesiasticus (Wijsheid van Jezus Sirach): ‘De Heer heeft de mens uit de aarde geschapen [...] Hij schonk hun een aantal dagen en een bestemde tijd en gaf hun de macht over de dingen op aarde. Hij heeft hen bekleed met een kracht als de zijne en hem gemaakt naar zijn beeld. In al wat leeft heeft Hij de vrees voor de mens gelegd en hem tot heer gemaakt over dieren en vogels. Hij heeft hun tong gevormd en hun ogen en hun oren en hun een hart gegeven om te denken. Hij heeft hen vervuld met onderscheidings-vermogen: Hij toonde hun het goed en het kwaad. Hij heeft zijn oog in hun hart geplant [...]’ (Jezus Sirach 17, 1-10).

In het kader van de sociale leer van de Kerk gaat het over de mens als beeld van God, over het rentmeesterschap dat aan de mens is toevertrouwd, over het geweten dat iedere mens gegeven is¹².

d. In het Nieuwe Testament, in het evangelie van Matteus (Mt. 5, 3-12), wordt ons geweten op indringende manier aangesproken door de Heer zelf in de zaligsprekingen. De zaligsprekingen staan in het hart van de prediking van Jezus¹³. We worden ondermeer aangespoord om arm van geest, zachtmoedig, barmhartig en zuiver van hart te zijn, om te hongeren en te dorsten naar gerechtigheid, om vredebrengers te zijn.

e. In hetzelfde evangelie van Matteus, in hoofdstuk 25, zegt de Heer: “*al wat gij gedaan hebt voor de geringsten van mijn broeders hebt ge voor Mij gedaan*” (Mt. 25, 40). Dit is de aanzet tot de zogenaamde werken van barmhartigheid: hongerigen voeden, dorstigen te drinken geven, vreemdelingen opnemen, naakten kleden, gevangenen bezoeken, etc. De grondslag van deze opdracht is: dat een mens met honger of dorst, een vreemdeling, een naakte of gevangene, een mens is geschapen naar Gods beeld. Een mens: uniek en met waardigheid. Deze mens tegemoet treden en respectvol nabij zijn doet het meest recht aan deze persoon als beeld van God.

Anderzijds, in hetzelfde hoofdstuk 25 van Matteus wordt iedere mens opgeroepen om zijn ontvangen talenten in te zetten. De mens, naar Gods beeld geschapen, heeft zijn talenten ontvangen van God, hetgeen betekent dat een mens –als beeld van God- het best tot ontplooiing wanneer hij of zij de talenten in dienst stelt van de Heer en de medemens, tot opbouw en ondersteuning.

f. Een laatste bijbelcitaat lees ik u voor uit de Jakobusbrief: ‘Broeders, wat baat het een mens te beweren dat hij geloof heeft, als hij geen daden kan laten zien? Kan zo’n geloof hem soms redden? Stel dat een broeder of zuster geen kleren heeft en niets om te eten, en iemand van u zou zeggen: ‘Geluk ermee! Houd u warm en eet maar goed, en hij zou niets doen om in hun stoffelijke nood te voorzien – wat heeft dat voor zin? Zo is het ook met geloof, op zichzelf genomen, zonder zich in daden te uiten, dood’ (2, 14-17).

¹² J. Hulshof s.m., *De waardigheid van de mens*, in: *Uit op geluk*, Baarn (1995) 18-31

¹³ *Catechismus van de Katholieke Kerk*, nrs. 1716-1717

Kortom, de dienst aan de naaste [...] is een onmisbare uiting van ons geloof en heeft alles te maken met geloofwaardigheid¹⁴.

5. Naasteliefde en barmhartigheid door de Kerk en de sociale leer in de loop der eeuwen

De zojuist genoemde bijbelcitataten illustreren hoe concreet de aansporingen en bouwstenen zijn die de Bijbel (zowel het Oude Testament als het Nieuwe Testament) geeft voor de ontwikkeling van de sociale leer van de Kerk.

Nogmaals wil ik beklemtonen dat de Kerk -in trouw aan de heilige Schrift- niet pas sinds het einde van de negentiende eeuw bezig is met de sociale leer. De Kerk heeft een ware traditie op dit terrein. Die geleefde traditie wil ik eveneens illustreren, aan de hand van een drietal heiligen: St. Martinus van Tours, St. Antonius van Padua en de heilige Elisabeth van Thüringen.

a. De heilige Martinus -St. Maarten- (316-397) was een Romeinse soldaat die zich tot Christus bekeerde. Beroemd verhaal is dat Martinus te paard zat en bij de stad Amiens een arme bedelaar ontmoette¹⁵. Deze bedelaar smeekte om medelijden want hij was naakt en dat terwijl het midden in de winter was. Martinus gaf hem de helft van zijn soldatenmantel. Deze gebeurtenis doet uiteraard denken aan het schriftwoord uit het Matteus-evangelie: 'ik was naakt en gij hebt mij gekleed' (Mt. 25, 36). Een latijns woord voor mantel is *pallium*, hetgeen samenhangt met de moderne term palliatieve zorg, ofwel mantelzorg¹⁶.

b. De heilige Antonius van Padua (1190-1231), volgeling van Sint Franciscus, was een groot predikant¹⁷. Antonius kon in zijn preken uithalen naar de uitbuiters van de armen. Hij keerde zich vooral tegen woekeraars. In de nieuwe economie van de opkomende steden was geld nodig om te investeren. Degene die geld leende kon investeren en vervolgens met het eigen bedrijfje geld verdienen. Handige zakenlieden richtten leenbanken op. Maar de mensen moesten geld lenen tegen woekerrente en zij kwamen daardoor nog meer in de schulden. Er ontstond een stedelijk proletariaat. Sint Antonius kwam op voor deze nieuwe armen, deze slachtoffers van woeker. Een citaat van Antonius uit een preek: 'Het vervloekte volk van de woekeraars wordt op aarde groot en sterk. Zij hebben de tanden van een jonge leeuw (Joel 1,6) want zij verslinden het bezit van de armen, wezen en weduwen'¹⁸. N.a.v. de liefde van Antonius voor de armen, bestaat sinds de negentiende eeuw de gewoonte bij gelovigen om geld te geven ter ere van de heilige Antonius, ten bate van de armen en kleinen, het zogeheten Liefdewerk van de broden (antoniusbroodjes). In 1896 stimuleerde paus Leo XIII deze steun voor de armen.

c. De adellijke Elisabeth van Thüringen¹⁹ leefde in Hongarije van 1207 tot 1231. Tijdens de hongersnood van 1226 kwam zij arme mensen te hulp. Haar man was ertegen dat Elisabeth dit werk van barmhartigheid verrichtte maar zij ging door met het bakken en uitdelen van broden. Op een dag kwam ze op straat haar echtgenoot tegen, die zag dat ze haar schort gevuld had. Hij liet haar het schort openen, maar in plaats van broden lagen er plotseling rozen in. Na de

¹⁴ Bisdop van Breda, *Daden van geloof* (uit reeks geloofsboekje 2008)

¹⁵ Sulpicius Severus, *Het leven van Sint-Maarten* (vertaald door P. Lateur) (1997) 28

¹⁶ W. Eijk, L. Hendriks, J. Raymakers (red.), *Handboek Katholieke Medische Ethiek* (2010) 386

¹⁷ J. Lang, *Antonius van Padua*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Teil 1 (1993) 791-792

¹⁸ L. Hardwick, *Antonius van Padua* (1993) 38-39

¹⁹ *Lexikon für Theologie und Kirche* Teil 3 (1995/2006) 602-603

dood van haar man werd Elisabeth in 1229 lid van de Derde Orde van St. Franciscus. Zij wijdde haar verdere leven aan de verzorging van zieken. Zij liet een ziekenhuis bouwen in Marburg. Wederom kunnen we denken aan het Matteus-evangelie, waar de Heer zegt: 'Ik had honger en gij hebt Mij te eten gegeven' (Mt. 25, 35) en: 'Ik was ziek en gij hebt mij bezocht' (Mt. 25, 36).

In de loop der eeuwen werden veel ziekenhuizen naar de heilige Elisabeth genoemd. Ook ontstonden later de zogeheten Elisabeth-verenigingen met als oogmerk bijzondere steun aan de armen te verlenen. In het bisdom van Breda bestaat sinds de negentiende eeuw de Congregatie van de zusters Franciscanessen van de Hl. Elisabeth met als doel: het verzorgen van zieken en thuiszorg (wijkverpleging).

Zoals gezegd aan het begin van mijn inleiding, aan het eind van de negentiende eeuw werd duidelijk dat in de grote steden die snel groeiden door de ontwikkelingen van de industriële revolutie, de Kerk weliswaar trachtte de armen nabij te zijn maar de traditionele caritas en liefdadigheid voldeden niet meer in voldoende mate.

In deze situatie kwam paus Leo XIII met de encycliek *Rerum Novarum*. Paus Leo gaf aan dat de bedrijven en de burgerlijke overheid niet de oorzaak mochten zijn van sociale desintegratie en armoede, maar juist de beschermers van de armen moesten zijn, hetgeen tevens de traditionele opdracht van christelijke liefde zou moeten insluiten. 'Een van de functies van de staat was ervoor te zorgen dat de arbeiders, die de grootste bijdrage leverden aan de welvaart van welke natie dan ook, van de voordelen zouden meeprofiteren en fatsoenlijke kleding, huisvesting en gezondheidszorg zouden ontvangen'²⁰.

6. De Katholieke sociale leer als organisch geheel, ontwikkeld en vervat in een reeks geschriften van het kerkelijk leergezag

Sinds *Rerum Novarum* werd de sociale leer van de Kerk steeds meer opgevat als een organisch geheel, om als Kerk in staat te zijn vanuit het geloof en vanuit de daarmee verbonden mensvisie antwoord te geven op de vragen en noden die de sociale omstandigheden van de tijd oproepen.

Ook in de twintigste eeuw waren er omstandigheden die specifieke noden veroorzaakten en indringende vragen oproepen: de wereldoorlogen van 1914-1918 en 1940-1945; de zware economische crisis in de jaren dertig (in de Verenigde Staten 'the great depression' genoemd). Zo kwam paus Pius XI in de periode van de crisisjaren met de encycliek *Quadragesimo Anno*. In deze encycliek kwam heel prominent de uitdrukking 'sociale rechtvaardigheid' naar voren, een rechtvaardigheid die aan de mensheid als geheel (familie van de ene God) ten goede moet komen. Uitstijgend boven de dimensie van het eigenbelang, was de focus het gemeenschappelijk goed (*bonum commune, common good*), het algemeen welzijn²¹.

Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) benadrukte in het document *Gaudium et Spes*, dat de groei van de menselijke persoon en de uitbouw van de maatschappij van elkaar afhankelijk zijn. Het sociale leven is voor de mens niet iets bijkomstigs: de mens heeft een sociaal karakter en is een relationeel wezen. Juist in de omgang met anderen, in wederzijds dienstbetoon en in dialoog komen de van God gekregen talenten van een mens tot

²⁰ M. Burtleigh, *Aardse machten, Religie en politiek in Europa van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog* (2006) 477

²¹ B. Häring, *Free and Faithful in Christ*, vol. 3 (1981) 273-275

ontplooiing. Zo is een mens in staat te beantwoorden aan zijn roeping²². *Gaudium et Spes* zag dat de afhankelijkheid tussen de persoon en de samenleving steeds groter werd. Deze onderlinge afhankelijkheid strekt zich uit over de hele wereld. Bijgevolg sluit het algemeen welzijn (*bonum commune*) steeds meer alle rechten en plichten in die betrekking hebben op de mensheid als geheel.

In lijn met *Gaudium et Spes* publiceerde paus Paulus VI in 1967 de encycliek *Populorum Progressio*.²³ Paulus VI maakte in het kader van de sociale leer duidelijk dat je het gemeenschappelijk goed, het algemeen welzijn, wereldwijd moet zien. Paus Paulus gaf het *bonum commune* een wereldwijde invulling, niet louter een invulling op nationaal niveau.

Sprekend over de voortgang der volkeren (*populorum progressio*) constateerde Paus Paulus VI wel dat die voortgang feitelijk in onze wereld gepaard gaat met voortdurend ook ontmenselijking. Paus Paulus hield een pleidooi voor een ‘beschaving van liefde’ die noodzakelijk is voor de waarachtige vooruitgang van de wereldwijde mensheid. Waarachtige humanisering op basis van het Christelijk geloof. Er is geen sprake van vooruitgang van de volkeren zonder ontwikkeling die recht doet aan de waardigheid van de mens, en aan de ontwikkeling van heel de mens. Paulus VI citeert in zijn encycliek de dominicaan Lebreton, die zegt: ‘wij zijn het er niet mee eens, dat men het economische scheidt van het menselijke en dat men de ontwikkeling losmaakt van de beschaving, waartoe ze behoort. Wat voor ons telt is de mens, iedere mens, iedere groep van mensen, tot de gehele mensengemeenschap toe’²⁴.

Ruim veertig jaar na *Populorum Progressio*, bouwt Paus Benedictus XVI in 2009 in zijn encycliek *Caritas in Veritate* voort op de encycliek *Populorum Progressio* van Paulus VI²⁵.

7. Spreken over de Katholieke sociale leer naar aanleiding van *Caritas in Veritate*

Caritas in Veritate betekent: liefde in waarheid. In de inleiding van de encycliek verwijst de paus naar de liefde die Jezus Christus bezielde, de liefde waarvan Christus getuigde met Zijn aardse leven en met Zijn dood en verrijzenis. God heeft deze liefde ook in het hart en de geest van de mens gelegd. Het is de roeping van de mens om krachtens deze liefde zijn medemens lief te hebben²⁶.

Paus Benedictus zegt dat die liefde de rode draad is die door de sociale leer van de Kerk loopt. Wanneer in de sociale leer gesproken wordt over verantwoordelijkheid en verplichting, dan komt dat voort uit die liefde en hangt nauw samen met de voornaamste geboden die de Heer ons heeft voorgehouden, n.l. ‘Gij zult de Heer uw God liefhebben met geheel uw hart, geheel uw ziel en geheel uw verstand. Gij zult uw naaste liefhebben als uzelf’ (Mt. 22, 36-40).

‘De liefde geeft aan de persoonlijke relatie tot God en tot de naaste de juiste inhoud; ze vormt het principe niet alleen van micro-betrekkingen (in vriendschap, familie en kleine groepen) maar ook van macro-betrekkingen (in sociale, economische en politieke verbanden)’²⁷.

²² Vaticanum II, *Pastorale Constitutie over de Kerk in de wereld van deze tijd ‘Gaudium et Spes’* (1965) nr. 25

²³ Paulus VI, *Populorum Progressio* (1967). Nederlandse vertaling in: *Ecclesia Docens* (Gooi en Sticht 1967)

²⁴ *Populorum Progressio*, nr. 14

²⁵ *Caritas in Veritate*, nr. 8. In de inleiding schrijft paus Benedictus expliciet dat hij ‘de gedachtenis van de grote paus Paulus wil herdenken en eren, door zijn leer over de integrale ontwikkeling van de mens op te pakken en zich op de door paus Paulus uitgezette weg te begeven, om die in de huidige tijd te actualiseren’.

²⁶ *Caritas in Veritate*, nr. 1

²⁷ *Caritas in Veritate*, nr. 2.

De paus schrijft daarom: ‘voor de Kerk is de liefde alles’. Want ‘Alles komt voort uit Gods liefde, alles wordt erdoor gevormd en alles is erop gericht’²⁸. Tegelijkertijd erkent de paus dat op sociaal, juridisch, cultureel, politiek en economisch vlak de liefde al gauw als irrelevant wordt beschouwd voor de interpretatie en de oriëntering van de morele verantwoordelijkheid. Daarom pleit de paus voor ‘liefde in waarheid’ (*caritas in veritate*)²⁹.

Het gaat niet om een liefde die afglijdt naar sentimentaliteit of gereduceerd wordt tot emotie (in onze emo-cultuur niet ondenkbaar!), maar om het juist verstaan van de liefde als authentieke uitdrukking van ons mens-zijn en van fundamentele betekenis in al onze menselijke betrekkingen. Wanneer je als mens in waarheid beseft dat de liefde werkelijk het geheel van onze betrekkingen betreft, dan kom je tot het inzicht dat de liefde nooit verbannen kan worden tot een beperkt en privé domein van relaties³⁰.

Voor een wereldomvattende menselijke ontwikkeling is die liefde noodzakelijk. Mensen zijn de dragers van deze van God ontvangen liefde. Mensen worden geroepen die liefde te verbreiden en netten van naastenliefde te knopen. Deze liefde-in-waarheid vormt het geweten van de mens en geeft inhoud aan sociale verantwoordelijkheid. Deze liefde voorkomt dat sociaal handelen een spel wordt van privé-belangen en dat de logica van de macht regeert.

Heel concreet met betrekking tot de economie zegt de paus dat de liefde tot het wezen van de economie behoort. Een waarlijk menselijke economie moet het principe van onbaatzuchtigheid ruimte geven³¹. De liefde is een dynamiserende kracht in het economisch leven. De sociale leer van de Kerk is van mening dat echte menselijke relaties in vriendschap en gemeenschap, in solidariteit en wederkerigheid, ook binnen de economische bedrijvigheid geleefd kunnen worden en niet alleen daarbuiten of daarna. Het terrein van de economie is noch moreel neutraal, noch in essentie onmenselijk en antisociaal. De economie behoort tot de menselijke activiteit en moet, juist omdat het menselijk is, vanuit een moreel gezichtspunt gestructureerd worden³².

De sociale leer van de Kerk biedt dus geen blauwdruk voor een ideale samenleving maar wel een consistent gedachtegoed. Daarin staat de liefde centraal. Dit betekent niet dat je de encycliek *Caritas in Veritate* kunt samenvatten met het adagium ‘all you need is love’ afkomstig van John Lennon en de Beatles in 1967.

Het gaat om liefde in waarheid. De inhoud van liefde moet niet bepaald worden door emoties en goede gevoelens want dan heb je nog geen koers. Maar wanneer de waarheid omtrent God en de mens de liefde richting geeft, dan kun je als mens liefhebben omwille van het goed van de ander. Met het verkondigen van deze liefde in waarheid geeft Paus Benedictus geen directe technische oplossingen aan de politiek en de samenleving, maar vervult wel vanuit de Kerk de zending van waarheid ten gunste van een samenleving die recht doet aan de mens en aan zijn waardigheid en roeping³³. De encycliek onderstreept dat het delen van goederen en

²⁸ Paus Benedictus verwijst naar zijn eerste encycliek *Deus caritas est* (2005). Nederlandse vertaling in: *kerkelijke documentatie* (2006) 2-33.

²⁹ Dit is niet hetzelfde als ‘waarheid in liefde’ (Ef. 4, 15)

³⁰ *Caritas in Veritate*, nr. 4. In dit kader benadrukt paus Benedictus dat instemming met de waarden van het Christendom vanuit de liefde niet alleen een nuttig maar ook een onontbeerlijk element is voor de opbouw van een goede samenleving en een echte integrale ontwikkeling van de mens.

³¹ *Caritas in Veritate*, nr. 34

³² *Caritas in Veritate*, nr. 36

³³ *Caritas in Veritate*, nr. 9

hulpbronnen (nodig voor echte ontwikkeling!) niet enkel wordt gegarandeerd door technische vooruitgang en pure berekening, maar door het potentieel van de liefde, die het kwade overwint door het goede³⁴.

Caritas in Veritate: waarachtige ontwikkeling van de menselijke persoon

De achtergrond van de encycliek *Caritas in Veritate* werd in 2009 gevormd door de financiële crisis en de globalisering. Al eerder had paus Benedictus een encycliek over de globalisering willen schrijven maar hij liet weten dat de encycliek geen geloofwaardigheid zou bezitten als deze geen rekening zou houden met de economische realiteit.

Reeds paus Paulus VI besefte in *Populorum Progressio* dat de sociale kwestie wereldomvattend was. Benedictus gaat in zijn encycliek verder door te zeggen dat de globalisering van de samenleving ons tot burens maakt ook van mensen ver weg, maar nog niet tot broeders.

Paus Benedictus XVI geeft in het tweede hoofdstuk van de encycliek (met als titel *De ontwikkeling van de mens in onze tijd*) verschillende veranderingen aan ten opzichte van 1967: (a) het verdwijnen van de scherpe tweedeling tussen communisme en kapitalisme in de wereld; (b) het vervagen van het onderscheid tussen rijke en arme landen. In rijke landen is er armoede terwijl in arme landen er superrijken bestaan; (c) de spreiding van machtcentra in de wereld: de paus spreekt over policentrisme; (d) de voortgang van de globalisering leidt tot een veranderde rol van de overheid en heeft de politieke macht van staten veranderd³⁵.

Paus Benedictus veroordeelt de globalisering niet maar plaatst wel kritische kanttekeningen wanneer globalisering nadelige gevolgen heeft voor de menselijke waardigheid. Globalisering is a priori niet goed of slecht maar afhankelijk van wat mensen ervan maken³⁶. De paus noemt de negatieve aspecten die de waardigheid van de mens en de ontwikkeling van geheel de mens tekort doen³⁷. Deze problemen vereisen nieuwe oplossingen, geleid door de liefde. De menselijke waardigheid staat hierbij centraal. De encycliek spreekt vanuit een personalistische visie³⁸.

³⁴ *Caritas in Veritate*, nr. 9

³⁵ *Caritas in Veritate*, nr. 24

³⁶ *Caritas in Veritate*, nr. 42

³⁷ (a) Verzwakking van de sociale zekerheid. Staten proberen onder gunstige voorwaarden buitenlands kapitaal aan te trekken. Een van die voorwaarden is de deregulering van de arbeidsmarkt (nr. 25). De paus wijst erop dat de systemen van sociale zekerheid de mogelijkheid kunnen verliezen hun taak te vervullen, niet alleen in de arme landen maar ook in de ontwikkelde landen. Door de reductie van de begrotingsuitgaven worden burgers machteloos gemaakt ten opzichte van oude en nieuwe risico's. Deze risico's worden door het ontbreken van vakbonden nog vergroot. (b) Het ontstaan van psychische onzekerheid door de deregulering van arbeidsvoorwaarden en de toegenomen arbeidsmobiliteit (die ook positieve gevolgen heeft). (c) Het ontstaan van werkeloosheid. Langdurige werkeloosheid tast de vrijheid en creativiteit van de persoon aan. (d) Culturele homogenisering (nr. 26). De paus verzet zich tegen het cultureel eclecticisme. Dat bevordert het relativisme en de culturele vervlakking bevordert. Hierdoor wordt de mens gereduceerd tot een cultureel verschijnsel. (e) Armoede in veel arme landen. Honger eist nog talloze slachtoffers. Honger wordt niet veroorzaakt door een materieel tekort maar door een tekort aan sociale hulpmiddelen. Er moet een bewustzijn ontstaan dat voedsel en de toegang tot water als algemene rechten van alle mensen beschouwt zonder onderscheid en discriminatie.

³⁸ (a) Eerbied voor het leven. De aandacht van dit thema mag op generlei wijze gescheiden worden van de vragen aangaande de ontwikkeling van de volkeren (art. 28). Openheid voor het leven vormt de kern van de ware ontwikkeling. De paus bekritiseert NGO's die abortus bevorderen en zich inzetten voor sterilisatie. (b) Van belang voor de menselijke waardigheid is het recht op godsdienstvrijheid. God staat garant voor de ware ontwikkeling van de mens. God is de grond van zijn transcendente waardigheid en voedt het basisverlangen van de mens om meer te zijn (art. 29) (c) Interactie van de verschillende niveaus van menselijke kennis met het oog

De paus werkt vanuit dit mensbeeld, waarin hij in het derde hoofdstuk spreekt over *broederlijkheid, economische ontwikkeling en de burgermaatschappij*. Benedictus zegt dat liefde in waarheid een gave is en hij verdedigt in hoofdstuk drie en vier de voorrang van de moraal boven de structuur. Met name de overtuiging dat de economie autonoom zou zijn en geen morele beïnvloeding mag toelaten heeft de mens ertoe gebracht het werktuig van de economie op ontwrichtende wijze te misbruiken. “Uiteindelijk hebben deze overtuigingen geleid tot economische, sociale en politieke systemen die de vrijheid van de persoon en de sociale instellingen verdrukt hebben en hierdoor niet in staat zijn om de rechtvaardigheid die zij bevorderen, te verzekeren³⁹.

De Kerk wijst de markteconomie niet af. Maar een markteconomie die gebaseerd is op de ruil-rechtvaardigheid is niet voldoende. Om de noodzakelijke sociale samenhang te garanderen, zijn solidariteit en wederzijds vertrouwen van kapitaal belang⁴⁰. De markt moet het algemeen welzijn dienen. Hetzelfde geldt voor het proces van globalisering. Globalisering zal zijn wat de mensen ervan maken⁴¹. In het kader van de sociale leer wordt daarom vanuit de Kerk een appel gedaan op de mens, op het morele geweten van de mens en op zijn persoonlijke en sociale verantwoordelijkheid⁴². Een beroep doen dus op de waardigheid van de mens.

In het vierde hoofdstuk spreekt de paus over de *ontwikkeling van de volkeren*, in het licht van de menselijke waardigheid. Wanneer de mens zichzelf centraal stelt, dan denkt de mens dat hij alleen rechten heeft. Maar solidariteit tussen mensen legt ook plichten op. Rechten veronderstellen plichten willen ze niet tot willekeur vervallen⁴³. De mensenrechten kunnen dan ook niet gefundeerd worden op willekeurige beslissingen van vergaderingen van burgers. Als dat zo zou zijn dan zouden internationale organisaties de rechten van de mens buiten beschouwing kunnen laten. Dit is vooral van belang in discussies rond de bevolkingsgroei waarover de paus in de volgende paragraaf spreekt. Zonder het belang van een verantwoordelijke voortplanting uit het oog te verliezen raadt de Kerk de mens aan een alomvattende eerbied voor menselijke waarden te hebben⁴⁴. De paus roept staten op om politieke maatregelen te treffen die de centrale positie en de integriteit van het op het huwelijk van een man en vrouw gebaseerd gezin versterken.

Het onderwerp van de ontwikkeling is gebaseerd op de waardigheid van de mens als beeld van God. Omdat de economie niet autonoom is maar een deelgebied van de menselijke activiteit, is een ethiek nodig die de ontwikkeling van heel de mens voor ogen houdt (incl. zijn transcendente bestemming) en de waardigheid van de menselijke persoon. De gehele economie is een ethische aangelegenheid⁴⁵.

Waarachtige ontwikkeling is ook verbonden met de zorg van de mens voor het milieu. De mens mag de natuur op verantwoorde wijze gebruiken om -met eerbied voor het innerlijk evenwicht van de schepping zelf- zijn rechtmatige materiële en geestelijke behoeften te

op een ware ontwikkeling van de volken (art. 30). De paus verzet zich tegen een overdreven wetenschappelijke specialisatie en het zich afsluiten van de menswetenschappen voor de metafysica. De moeilijkheden in de dialoog tussen de wetenschappen onderling schaden niet alleen de ontwikkeling van de kennis maar ook die van de volken.

³⁹ *Caritas in Veritate*, art. 34

⁴⁰ *Caritas in Veritate*, art. 35

⁴¹ *Caritas in Veritate*, nr. 42

⁴² *Caritas in Veritate*, art. 36

⁴³ *Caritas in Veritate*, nr. 43

⁴⁴ *Caritas in Veritate*, nr. 44

⁴⁵ *Caritas in Veritate*, nr. 45

vervullen. De natuur wordt ons door God geschonken als levensruimte. De paus verzet zich vanuit zijn mensbeeld (de mens als persoon) wel tegen bepaalde ecologische visies die de mens reduceren tot een onderdeel van de natuur.

Benedictus XVI heeft in dit kader ook zorg voor de energiecrisis en hij houdt een pleidooi voor wereldwijde herverdeling van energiereserves, vermindering van verbruik en onderzoek naar alternatieve bronnen⁴⁶. Een nieuwe levensstijl is noodzakelijk⁴⁷. En solidariteit over generaties heen⁴⁸.

Om deze solidariteit te realiseren is het nodig dat we beseffen als mensheid tot één familie te behoren. Dit is het onderwerp van hoofdstuk vijf *over de samenwerking van de familie van de mensheid*. Mensen en volken ontwikkelen zich in relatie met de ander. Juist hierin is de mens beeld van God. Hier komt de paus met een theologisch motief: God die als Drie-eenheid een gemeenschap is⁴⁹. God wil ons in deze gemeenschap laten delen.

Godsdiensten kunnen pas een humaniserende rol in de ontwikkeling vervullen als God een plaats heeft in het openbare leven. Uitsluiting van godsdienst uit het publieke domein maakt het mensen onmogelijk elkaar te ontmoeten. Dat geldt ook voor religieus fundamentalisme. Daarom is een dialoog tussen geloof en rede nodig⁵⁰.

In het kader van de ontwikkeling van de mens, spreekt paus Benedictus ook over het subsidiariteitsbeginsel. Subsidiariteit eerbiedigt de waardigheid van de persoon omdat bij subsidiariteit een mens wordt gezien als een persoon die niet alleen ontvangt maar die ook in staat is anderen iets te geven. Er is sprake van wederkerigheid. Subsidiariteit is een doeltreffend middel tegen een bevoogdend sociaal systeem, zegt de paus. Zo kun je globalisering middels organisaties op het tussenniveau op een gelaagde wijze organiseren.

Subsidiariteit moet verbonden zijn met solidariteit: de overheid moet initiatieven nemen waar individuele mensen of verbanden dat niet kunnen. Bijvoorbeeld het scheppen van sociale condities zoals werk, huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs, etc. terwijl opvoeding allereerst ligt op het vlak van het gezinsverband. Anderzijds kan het gebeuren dat bijvoorbeeld op het gebied van oorlog en vrede of kwesties inzake de armoede in de wereld internationale initiatieven nodig zijn. In dit licht pleit paus Benedictus er bijvoorbeeld voor dat rijke landen een groter deel van hun bruto nationaal inkomen beschikbaar zouden stellen aan arme landen voor ontwikkelingshulp, en dan niet alleen in economische zin⁵¹.

De menselijke ontwikkeling is ook nauw verbonden met de techniek. Hierover gaat het zesde hoofdstuk over *de ontwikkeling van de volken en de techniek*. Ook in de techniek heeft de ethiek prioriteit. Techniek komt immers voort uit menselijke creativiteit. De mens moet in vrijheid op verantwoordelijke wijze omgaan met techniek. Zonder rechtschapen mensen is ontwikkeling niet mogelijk, zegt de encycliciek⁵². Techniek is een middel en geen doel op zich. Dit is heel duidelijk te zien in de bio-ethiek. Hier wordt de vraag gesteld: heeft de mens zichzelf voortgebracht of is hij afhankelijk van God?⁵³.

⁴⁶ *Caritas in Veritate*, nr. 49

⁴⁷ *Caritas in Veritate*, nr. 51

⁴⁸ *Caritas in Veritate*, nr. 50

⁴⁹ *Caritas in Veritate*, nr. 54

⁵⁰ *Caritas in Veritate*, nr. 57

⁵¹ *Caritas in Veritate*, nrs 58-59

⁵² *Caritas in Veritate*, nr. 71

⁵³ *Caritas in Veritate*, nr. 74

Conclusie

In deze inleiding heb ik met u mogen spreken over de sociale leer van de Katholieke Kerk, naar aanleiding van de encycliek *Caritas in Veritate* van paus Benedictus uit 2009.

Caritas in Veritate is de meest omvangrijke encycliek over de sociale leer van de Kerk. De encycliek staat in een reeks van encyclieken en documenten van het kerkelijk leergezag die hebben bijgedragen aan de ontwikkeling en verfijning van de Katholieke sociale leer sinds het einde van de negentiende eeuw, na het verschijnen van *Rerum Novarum* van paus Leo XIII

Caritas in Veritate beschouwt de liefde als de rode draad in de sociale leer van de Kerk, maar dan wel de liefde in het licht van de waarheid over God en zijn bedoeling met de mens.

Vanaf haar begin heeft de Kerk de roeping van de mens verstaan als: in vrijheid antwoorden op de roepstem van de Heer en leven als beeld van God. Goed verstaan, is de waardigheid van de mens zowel een gave als een opgave. In concrete daden heeft de Kerk door de eeuwen heen geantwoord en gestalte gegeven aan naastenliefde door de werken van barmhartigheid en charitatieve instellingen. Was er eerst sprake van afzonderlijke werken van liefdadigheid en caritas, in de negentiende eeuw werd een begin gemaakt met een sociale leer als zodanig.

De bijbels gefundeerde waardigheid van iedere mens als beeld van God is in de sociale leer richtinggevend zonet bepalend voor de samenleving en de opzet van de economie, etc. De Katholieke sociale leer, waarin de waardigheid van de menselijke persoon centraal staat, beoogt evenwel geen blauwdruk te geven voor een ideale samenleving of economie.

De Katholieke sociale leer benadrukt dat de samenleving een gemeenschap is van mensen, en dat economie ook alles te maken heeft met gedrag: economie als gedragswetenschap⁵⁴. Het oogmerk van de Katholieke sociale leer is dus niet om technische antwoorden en oplossingen te bieden op de vragen van de tijd inzake bijv. de economie.

Paus Benedictus XVI benadrukt in *Caritas in veritate* dat het er in de Katholieke sociale leer om gaat in dienst te staan van de waarheid, de vervulling van een zending voor een samenleving die recht doet aan de mens en aan de waardigheid en roeping van de mens⁵⁵.

Concreet, waar het gaat om politiek, onderwijs, economie houdt de Katholieke sociale leer zich bezig met het kader, met de randvoorwaarden waarbinnen maatschappelijke, economische en financiële processen als menselijke processen moeten plaatsvinden, wil de waardigheid van de mens gewaarborgd zijn als beeld van God, met het oog op zijn bestemming.

De Katholieke sociale leer wordt wel eens 'het grootste geheim van de Kerk' genoemd. Dat ligt aan onszelf en betekent dat we nog steeds niet voldoende de rijkdom van ons geloof voor het voetlicht brengen in de ontmoeting met de medemens en de samenleving. Ik hoop en bid dat we als katholieken ons in de nabije toekomst met meer bezieling zullen toelagen op de zending van Kerk in onze wereld.

⁵⁴ Katholiek Nieuwsblad (05-02-2010) Interview met prof. S. Eijffinger, *Topeconoom: Encycliek in een verademing*.

⁵⁵ *Caritas in Veritate*, n. 9

Het Compendium van de sociale leer van de Kerk spreekt van de evangelisatie van de sociale sector: ‘de bouw van een stad voor de mens die meer humaan is omdat hij meer de vorm aanneemt van het koninkrijk van God’⁵⁶.

Ik bid om de groei van ‘een beschaving van liefde’. Dat de heilige Geest ervoor zorgt dat ook in onze tijd in ons binnenste dezelfde gevoelens van rechtvaardigheid en barmhartigheid gaan leven die in het hart van Christus aanwezig zijn⁵⁷.

+ J. van den Hende

Bisschop van Breda
Bovendonk, 16 maart 2011

⁵⁶ *Compendium van de sociale leer*, n. 63

⁵⁷ *Compendium van de sociale leer*, n. 25